Лідія Ніколаєва

УКРАЇНСЬКА МУЗИКА В РЕПЕРТУАРІ СОЛОМІЇ КРУШЕЛЬНИЦЬКОЇ

Львівська національна музична академія ім. М. Лисенка

Вивчено особливості добору творів українських авторів і народних пісень до репертуару С. Крушельницької.

З історії світової культури нам відомі імена багатьох особистостей, які зробили внесок у розвиток мистецтва кількох народів (серед композиторів найбільш відомими є Г.Ф. Гендель, К.В. Глюк, Д. Бортнянський). До них належить і геніальна співачка Соломія Крушельницька.

Вона народилася в Україні, в Галичині, де пройшли її дитинство і юність. Тут вона формувалася як музикант, здобувши вокальну освіту у Львівській консерваторії (у проф. В. Висоцького) та дебютувавши у Львівській опері. Але сталося так, що багато років Соломія Амвросіївна провела за межами батьківщини.

Великий період її життя пов'язаний з Італією, куди вона вирушила восени 1893 р. вдосконалювати мистецтво співу у знаменитої співачки, проф. Фаусти Креспі, а акторську майстерність – у проф. Конті. На довгі роки ця країна стала для С. Крушельницької другою батьківщиною. У складі італійської оперної трупи вона виїжджала на гастролі до різних країн світу, співпрацюючи з видатними італійськими композиторами (Дж. Пуччіні, А. Каталані, І. Піццетті, М. Кастельнуово-Тедеско та ін.). Майстерно інтерпретуючи і пропагуючи їхні твори, вона зробила значний внесок в італійську культуру. Її і дотепер вважають найвидатнішою драматичною співачкою Італії.

Своєю третьою батьківщиною С. Крушельницька називала Аргентину, де провела сім успішних сезонів і мала численних друзів і шанувальників. Співачка була однією з найулюбленіших артисток Буенос-Айреса (саме в цьому місті у 1910 р. відбулася важлива подія і в її особистому житті: вона взяла шлюб з італійським адвокатом Чезаре Річчоні).

П'ять сезонів С. Крушельницька була примадонною Варшавської опери (тут відбувся її тріумфальний виступ у 500-й виставі опери «Галька» С. Монюшка). У деяких довідкових виданнях вона фігурує як польська співачка.

Але ця велика артистка, яку можна назвати «громадянкою світу», була насамперед українкою і сама завжди це підкреслювала. Про це красномовно свідчить відома історія про те, як у концерті для родини російського царя Миколи II в маєтку Скреневіцах коло Варшави вона заспівала кілька українських пісень. Де б не жила С. Крушельницька, вона ніколи не забувала про свою рідну землю, завжди залишалась вірною українській національній ідеї, жваво цікавилась громадсько-політичним і культурним життям України. Вона часто приїздила до Львова, подорожувала містами і селами Галичини, давала концерти, зокрема на різні благодійні цілі. У 1939 р. вона повернулася на батьківщину і прожила тут свої останні 17 років життя, працюючи до самої смерті у Львівській консерваторії.

У С. Крушельницької був колосальний репертуар: 63 партії з 61 опери, сольні номери з творів кантатно-ораторіального жанру, численні камерно-вокальні твори, обробки народних пісень. Сьогодні основними джерелами вивчення репертуару співачки є спогади її сучасників, рецензії в тогочасній пресі, афіші, програмки концертів, а також звукозаписи. Першу спробу зібрати і систематизувати твори, які виконувала Соломія Крушельницька, зробив П. Медведик [1]. Видано нотну збірку, до якої увійшла частина народних пісень з її репертуару [11], є стаття О. Смоляка, присвячена пісням села Біла, які співала С. Крушельницька [10]. Проте праця в цьому напрямку має тривати, бо внаслідок пошукової роботи з'являються публікації, що містять нову інформацію [4; 5]. Крім цього, є ще не опрацьовані та не видані матеріали, зокрема частина епістолярної спадщини співачки. Деякі матеріали, очевидно, ще не знайдено і не введено до наукового обігу.

Як відомо, світогляд артистки формувався під впливом видатних діячів української культури, зокрема українських письменників-демократів І. Франка, М. Павлика [3]. Соломія Крушельницька всією душею вболівала за культурний розвиток свого народу, мріяла про створення української опери, українського університету. Вона постійно і невтомно пропагувала рідну українську культуру, вбачаючи в цьому свою місію, і це великою мірою позначилося на її репертуарі, особливо камерному. Твори українських композиторів та українські пісні вона виконувала протягом усього життя.

Мабуть, ще з дитинства, співаючи у батьковому сільському хорі, в Тернопільському хорі «Руської Бесіди», Соломія відчула і зрозуміла, що має здійснювати свою просвітницьку місію засобами музичного мистецтва. З першого року навчання у консерваторії вона стала

солісткою хору «Боян», очолюваного О. Нижанківським. У концертах цього колективу, що тривали аж до 1914 р., співачка часто була першою виконавицею романсів М. Лисенка, О. Нижанківського, Я. Лопатинського, Д. Січинського.

Вже будучи примадонною Варшавської та Санкт-Петербурзької опер, вона часто приїздила до Галичини. Постійно брала участь у Шевченківських академіях у Львові, співала на ювілеї з нагоди 100-річчя М. Шашкевича, виступала із сольними концертами у Львові, Тернополі, Чернівцях, Станіславові та в повітових містах Галичини. Своїми концертами, до яких включала багато українських творів, вона пробуджувала і підтримувала національний дух населення, що за умов іноземного панування зазнавало всіляких утисків.

В її репертуарі була українська музика різних жанрів. Вона виконувала головні партії в українських операх «Купало» А. Вахнянина, «Різдвяна ніч» М. Лисенка, «Запорожець за Дунаєм» П. Гулака-Артемовського (1900 р. приїхала до Львова і на сцені театру Скарбка співала в цій опері разом з О. Мишугою), співала сольні та ансамблеві фрагменти з опер Лисенка «Утоплена», «Чорноморці», з «Підгорян» М. Вербицького та «Вечорниць» П. Ніщинського.

Виконувала сольні партії в хорових і вокально-симфонічних творах українських композиторів (у кантатах «Б'ють пороги» М. Лисенка та «Хустина Г. Топольницького), була невтомною пропагандисткою камерних творів багатьох українських композиторів, особливо М. Лисенка, який присвятив співачці три романси («Я вірую в красу», «Хіба тільки рожам цвісти», «Не забудь юних днів»). Він зробив для неї і декілька обробок українських пісень, які Крушельницька виконувала блискуче. Протягом усього життя вона підтримувала тісні творчі контакти і з іншими композиторами. Саме для неї один зі своїх кращих солоспівів «І молилася я» написав О. Нижанківський. До її репертуару увійшли твори А. Вахнянина, М. Вербицького, С. Воробкевича, М. Гайворонського, В. Заремби, Я. Лопатинського, С. Людкевича, В. Матюка, Д. Січинського, Я. Ярославенка та ін.

Водночас слід зауважити, що її ставлення до творів галицьких композиторів не було однозначним і зазнало певної еволюції. У молодості Крушельницька досить критично ставилася до їхньої музики. В одному з листів до М. Павлика з Мілана (10. 03. 1894 р.)

співачка з молодечим запалом і категоричністю писала: «Вам скажу, хоть «z bolem serca», що наші галицькі композитори – велика мізерія. Я не розумію багато, але оскільки знаю музику, можу сказати, [...] що фантазії в них не знайти й на макове зерно [...]. Так, ніби правду сказати, де у нас є можливість студіювати музику, чи ми маєм професора, чи маєм бібліотеку? Якби не те, що наш нарід зроду співучий, то ми би ані на крок наперед не посунулися в тім напрямі» [9, 208-209]. В іншому листі до цього ж адресата писала, що «Купало» Вахнянина «впаде перед музикою Лисенка, хоч, щоправда, загалові воно по нутру» [9, 219].

Як не прикро, але частка істини в цих словах є: наприкінці XIX ст. становлення професіоналізму на західноукраїнських землях лише починалося, і перші опуси галицьких митців не могли сягати рівня шедеврів світової класики, які співала Крушельницька, оволодіваючи мистецтвом bel canto. Згодом вона це зрозуміла і стала палкою пропагандисткою творів композиторів Львівської школи, яка у першій третині XX ст. досягла високого професійного рівня і вже була представлена такими іменами, як С. Людкевич, В. Барвінський, Н. Нижанківський, М. Колесса, Д. Задор, А. Солтис та ін.

Соломія Крушельницька була неперевершеною інтерпретаторкою українських народних пісень, яких в її репертуарі було дуже багато і якими вона завершувала кожний свій концерт (часто виконуючи їх під власний акомпанемент).

В її виконанні у 1903 р. українська пісня вперше прозвучала в концерті першого сезону щойно створеної Львівської філармонії (кошти, виручені з нього, призначалися у фонд будови будинку для театру «Руської бесіди»). Крім творів західноєвропейської класики співала Лисенка: «Ой одна я, одна», «Якби мені, мамо, намисто», «Дощик», народну пісню «Ой ти, місяцю-зоре», а понад програму – «Зажурилася удівонька», «Тихо Дунай воду несе», «А хто йде? Кум до куми». Про цей концерт у газеті «Руслан» рецензію написав А. Вахнянин (підписався ініціалами Н. В.) [4, 30].

Як відомо, у розквіті слави 1920 р. велика співачка завершила оперну кар'єру, а в 1923 р. розпочала концертну діяльність. Використовуючи знання восьми мов, до своїх камерних концертів із серії «Пісні різних націй», з якими об'їздила півсвіту, вона включила твори композиторів різних країн. Але кожний з виступів велика співачка завершувала українськими піснями.

Племінниця та учениця С. Крушельницької О. Бандрівська у спогадах «Слово про мою улюблену вчительку» писала, що співачка знала всі солоспіви та опери М. Лисенка, а також збірку його народних пісень, знала всіх галицьких композиторів, а від 1940 р., коли проживала у Львові, вивчала твори українських радянських композиторів [8, 81]. Вона прекрасно відчувала різні стилі музики, та все ж в інтерпретації йшла переважно від поетичного тексту [8, 86].

Згадуючи про концерт до 100-річчя Шашкевича, Хома Водяний писав, що йому найбільше сподобалася «Цвітка дрібная» В. Матюка. «Соломія Крушельницька виконувала її зовсім інакше, ніж інші співачки, не так здрібніло та перечулено, а протяжно, поважно й навіть дещо трагічно. Це потрясло слухачів. Не пам'ятаю, щоб колинебудь у житті я був зворушений більше, ніж цією, здавалося б, простенькою мелодією у задушевному виконанні знаменитої співачки» [8, 174].

Бандрівська писала, що Крушельницька виконувала народні пісні «своєрідно, дуже пластично, ясно фразуючи, повнокровно, з душею, де треба – з гумором, де – з легкою іронією» [8, 86]. Більшості пісень навчилася безпосередньо від селян, але їхній спосіб співу вона не імітувала. «Виконувала народні пісні у своїй, так би мовити, обробці, і вони справляли на слухачів величезне враження» [8, 87]. Про це свідчать спогади всіх, хто чув її виконання. Кожна, навіть найпростіша пісня, ставала в її інтерпретації драматичною сценкою. Згадуючи про один з концертів (на користь будівництва українського театру) М. Яцків писав: «Більше півсотні літ минає, а я все чую Лисенкову пісню у виконанні Крушельницької «Ой одна я, одна». З такою силою, з такою правдою, з такою майстерністю – я не знаю, коли ще хтось проспіває цю глибоко драматичну пісню» [8, 100].

Станіслав Людкевич залишив свої спогади про враження, яке справило на нього виконання С. Крушельницькою народних пісень. «Можна було бачити, – писав він, – як артистка тоді перевтілювалася: вона, здавалося, забувала про свою велику славу, про свої успіхи на столичних сценах і цілковито переносилася в середовище рідного села. Співала ті пісні в своїй обробці, навмисне так, як збереглися вони в її душі ще з дитячих років. Краса, навіть своєрідна примітивність окремих пісень робили їх надзвичайно оригінальними» [8, 166].

Ярослава Музика, яка гостювала у Віареджо, мала змогу неодноразово чути народні пісні, які С. Крушельницька співала у

вузькому колі рідних і друзів. «Співає охоче, натхненно. Одна пісня, друга. Вони все більше беруть за душу, заводять у якесь особливе царство піднесеної туги, ясного трагізму, моління до рідної землі. Це ті народні пісні, в яких Соломія завжди знаходила затаєний лише для неї нюанс, натяк, ледь вловимий поворот думки» [8, 189].

З плином літ співачка все більше приділяла уваги українському репертуару, про що свідчать програми її виступів. У всіх концертах виступала з Б. Дрималиком, співпраця з яким розпочалася ще 1928 р. (8 вересня у залі Музичного товариства ім. М. Лисенка, крім творів західноєвропейської та російської класики, виконувалися українські солоспіви та народні пісні: М. Лисенка «Якби мені, мамо, намисто», О. Нижанківського «Ой в полі садок», Я. Лопатинського «В неділеньку вранці»)[1]. Програма концерту, який відбувся через 20 років (8 березня 1948 р.) складалася вже виключно з творів українських авторів: М. Вербицького, В. Матюка, А. Вахнянина, О. Нижанківського, Д. Січинського, Я. Лопатинського[2]. Про цей концерт М. Сабат-Свірська писала, що виконувалася лише одна арія – Одарки з опери Вахнянина «Купало», переважали солоспіви невеликого діапазону і українські пісні. Голос Крушельницької не мав уже давньої свіжості й блиску, але вражала її неповторна інтерпретація [8, 171]. Лебедина пісня Соломії Амвросіївни пролунала у Львові у 1949 р.

На жаль, наша велика співачка не дуже активно співпрацювала з компаніями грамзапису. З 1902 по 1912 р. було записано лише 30 творів: арії з опер, романси, народні пісні. Записувалася на грамплатівки у Варшаві («Грамофон», 1902), Мілані («Фонотипія», 1906-08, 1910), Чикаго («Колумбія», 1927). У 1951 р. у кабінеті звукозапису Львівської державної консерваторії ім. М. Лисенка С. Крушельницька записала з Б. Дрималиком на магнітофон «Дніпро» 20 обробок народних пісень (у 1971 р. вони були переписані та відкориговані). Існує платівка «С. Крушельницька», видана фірмою «Мелодія» до 100-річчя співачки.

Нещодавно було презентовано альбом «Соломія Крушельницька» (два компакт-диски), до якого увійшли всі записи великої співачки. Десять років по крихтах збирав ці аудіоматеріали Андрій Кочур, директор Літературного музею Григорія Кочура. Крім роботи в

[1] Ксерокопія програми зберігається в архіві Львівської національної музичної академії ім. М. Лисенка. – № 3147.

[2] ЛММСК. ФСК, інв № 2071, 17450.

архівах, йому довелося звертатися до наших та іноземних колекціонерів, самому вимінювати музичні раритети на записи Крушельницької[1]. Було знайдено чотири українські пісні «Вівці мої, вівці», «Через сад-виноград», «Ой, де ти йдеш», «Білі гуси» у виконанні С. Крушельницької, датовані 1928 р. (у записі брав участь Гуцульський оркестр народних інструментів). До альбому увійшли і всі останні її записи, зроблені у Львівській консерваторії з Б. Дрималиком[2].

Прослухавши чотири народні пісні, записані у 1928 р., і ті двадцять, які Крушельницька співає вже у похилому віці (у 79 років), можна пересвідчитися в тому, якою вона була видатною камерною співачкою. Навіть при всій недосконалості записів вражає глибоке проникнення у стиль української музики, в образно-емоційний світ кожної пісні, хвилююча щирість та проникливість. Головна увага спрямовується на донесення до слухачів змісту твору, виразного музичного інтонування кожної фрази, кожного нюансу словесного тексту. Як стверджували всі, хто чув спів С. Крушельницької, – не залежно від того, чи в оперних виставах, чи в концертах камерної музики, – перш за все вона була геніальною актрисою. Про «неперевершені картини-образи», створювані Крушельницькою під час виконання народних пісень, пише М. Гринишин [8, 338]. Це підкреслює у своїх спогадах і її учениця К. Чернет [8, 345]. А письменниця Ірина Вільде, для якої С. Крушельницька вже у похилому віці кілька разів співала у своєму помешканні, була вражена майстерністю співачки. «Мабуть немає українця, особливо в західних областях України, – писала письменниця, – який не знав би популярної «пияцької» пісні «Сам п'ю, сам гуляю». Але Крушельницька заспівала її так, що все моє дотеперішнє емоційне, логічне й етичне сприймання цієї пісні зазнало не те, що коректури, а просто зникло з соромом, щоб поступитися благородному співчуттю трагічній долі самотньої людини» [8, 296]. Вдруге народилася для І. Вільде під впливом інтерпретації С. Крушельницької і подільська

[1] Наприклад, у Єльському університеті (США) є архів співачки. Директор бібліотеки вимагав за кожний запис сплачувати 100 доларів. Допомогли представники української діаспори Америки та відомий колекціонер звукозаписів, дослідник, що працює в галузі музичної дискографії, автор концепції Архіву звукозапису України Степан Максим'юк.

[2] Співачка виконує одну народну пісню і в його обробці – «Ой зацвіла черемшина зрісна».

народна пісня «Ой прийшов я до хати», яка «здавалася мені з дитинства лірично-сентиментальним, приємним для вуха і близьким до серця витвором нашого народу. А тут я відчула трагедію нелюбої невістки, а може й дочки-покритки» [8, 297].

У рецензії в одній з італійських газет на її концерт у «Товаристві друзів музики» (на жаль, ні назва газети, ні прізвище автора залишилося невідомим) зазначалося, що «Соломія Крушельницька поставила мету – зробити слухачам приємність найрізноманітнішим репертуаром від класичних творів і сучасних ліричних пісень до чудових народних перлин своєї далекої батьківщини. Все це – багатюща музична спадщина, популяризації якої часто перешкоджають слаба підготовленість і посередні здібності виконавців» [9, 139-140].

Соломія Крушельницька, яка все життя мріяла про те щоб українську музику знали у світі, виконала свою просвітницьку місію. Численні твори українських авторів та народні пісні в її майстерній інтерпретації звучали на концертних сценах різних континентів. Своїм співом вона несла в світ культуру України, дочкою якої залишалася завжди.

Література

1. Віночок Соломії Крушельницької: Поезії і музичні твори. Висловлювання визначних діячів культури. Репертуар співачки / Зібр. та упор. П. Медведик.– Тернопіль, 1992.

2. Герета І. Соломія Крушельницька і народна пісня // Наукові записки: Тернопільський краєзнавчий музей. – Тернопіль, 1993. – С. 87-100.

3. Герета І. Соломія Крушельницька та діячі української культури // Тернопілля' 96: Регіональний річник. – Тернопіль: Збруч, 1996. – С. 530-535.

4. Горак Я. Виступи європейських музикантів в першому сезоні Львівської філармонії (1902-1903 рр.) в музично-критичній оцінці Анатоля Вахнянина // Українське музикознавство. Вип. 33. – К., 2007. – С. 27-39.

5. Зубеляк М. Виступи Соломії Крушельницької з музично-співацьким товариством «Боян» // Соломія. – 2006. – № 1 (берез.).

6. Медведик П. Тернопіль у юності Соломії Крушельницької // Соломія. – 1997. – № 2. – С. 1.

7. Нове про Соломію Крушельницьку: (Спогади видатних діячів української літератури і мистецтва) // Культура і життя. – 1990. – 11 лист.

8. Соломія Крушельницька: Спогади, матеріали, листування: У 2-х ч. – Ч. 1: Спогади. – К.: Муз. Україна, 1978.

9. Соломія Крушельницька: Спогади, матеріали, листування: У 2-х ч.– Ч. 2: Матеріали. Листування. – К.: Муз. Україна, 1979.

10. Смоляк О.С. Народні пісні з с. Біла в репертуарі Соломії Крушельницької // Соломія Крушельницька та світова музична культура: Статті та матеріали / Гол. ред. О. Смоляк. – Тернопіль: Астон, 2002. – С. 44-49.

11. Українські народні пісні з репертуару Соломії Крушельницької / Упор. І. Майчик. – К., 1971.